

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rifât, "cevher" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, "cevher" md.; Aristoteles, *La Métaphysique* (trc. J. Tricot), Paris 1981, I, 1039^a. 5-15; II, 1084^a. 25-28; a.mlf., *Metafizik* (trc. Ahmet Arslan), İzmir 1985, I, 364-382; Eş'arî, *Maḳālât* (Ritter), s. 59-60; Kindî, *Resâ'il*, s. 113, 161, 166, 216-217; Fârâbî, *Ârâ'ü ehli'l-Medineti'l-fâzıla* (nşr. Albert N. Nader), Beyrut 1985, s. 37-38, 46-47, 57-58, 61-62; a.mlf., *es-Siyâsetü'l-medeniyye* (nşr. Fevzi en-Neccâr), Beyrut 1964, s. 39-40; a.mlf., *Felsefetü Aristotâlis* (nşr. Muh-sin Mehdi), Beyrut 1961, s. 122-123; a.mlf., *Mesâ'il müteferrika*, Haydarâbâd 1344/1925, s. 7-8; İhvân-ı Safâ, *Resâ'il*, Beyrut 1376/7/1957, I, 405-408; İbn Hazm, *el-Faṣl* (Umey-re), V, 92-107; İbn Sînâ, *eş-Şifâ*, I, 57-60, 67-68; II, 348-349; a.mlf., *Kitâbü'n-Necât*, Kahire 1357/1938, s. 102-104; a.mlf., *Tis'ü Resâ'il*, İstanbul 1298, s. 31; Cüveynî, *el-İrşâd* (Muham-med), s. 17-27, 46-47; Gazzâlî, *Maḳâşidü'l-felâsife* (nşr. M. Sabri el-Kürdî), Kahire 1355/1936, s. 72; a.mlf., *Tehâfütü'l-felâsife* (nşr. Süleyman Düyâ), Kahire 1955, s. 65-66; Şehris-tânî, *Nihâyetü'l-ikdâm*, s. 505-514; L. Mabil-leau, *Histoire de la philosophie atomistique*, Paris 1895, s. 301-359; S. Piner, *Mezbehü'z-zerre 'inde'l-müslimîn* (trc. M. Abdülhâdi Ebû Rîde), Kahire 1365/1946; Abdul Hye, "Esha-rism", *A History of Muslim Philosophy* (nşr. M. M. Sharif), Wiesbaden 1963, I, 240; A. E. Affifi, "İbn Arabî", a.e., I, 411; Nüreddin es-Sâbüni, *Mâtüridiyye Akaidi* (trc. Bekir Topa-loğlu), Ankara 1974, s. 61-62; A. L. Ivry, *al-Kindî's Metaphysics*, New York 1974, s. 145; H. A. Wolfson, *The Philosophy of the Kalam*, Cambridge 1976, s. 466-517; Abdurrahmân Bedevî, *Aristo*, Beyrut 1980, s. 69-70; a.mlf., *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1983, I, 34-42; F. A. Lange, *Materiyalizmin Tarihi ve Günümüz-deki Anlamının Eleştirisi* (trc. Ahmet Arslan), İz-mir 1982, I, 5-15; Mahmut Kaya, *İslâm Kaynak-ları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul 1983, s. 208-217; Gerhard Endress, "Yahya Ibn 'Adî's Critique of Atomism, Three Treatises on the Indivisible Part, Edited with an Intro-duction and notes", *Zeitschrift für Geschichte der arabischen-Islamischen Wissenschaften*, Frankfurt 1984, I, 155-179; Ahmed Avni Konuk, *Fusûsü'l-hikem Tercüme ve Şerhi* (haz. Mus-tafa Tahrallı — Selçuk Eraydın), İstanbul 1990, III, 38-42; M. Şemseddin, "Mütekellimîn ve Atom Nazariyesi", *DİFM*, I/1 (1925), s. 58-119; S. Van Den Bergh, "Djawhar", *EI²* (İng.), II, 493-494; D. J. O'connor, "Substance and Attribute", *The Encyclopedia of Philosophy* (nşr. Paul Edwards), London 1972, VIII, 36-40.

İLHAN KUTLUVER

CEVHER ÂFTÂBECİ

(ö. X/XVI. yüzyılın sonları)

Bâbürlü Hükümdarı

Hümâyûn devrine ait *Tezkiretü'l-vâkı'ât* adlı hâtıratıyla tanınan idareci.

Doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmemektedir. Hümâyûn'un âftâbeci-si (ibrikdar) olan Cevher 1540 yılına kadar onunla beraber Hindistan'da kaldı;

daha sonra Sürîler'den Şîrşah Sür'un teh-didi karşısında Hümâyûn'la birlikte Sind ve Afganistan'a kaçtılar. 1555'te Hindis-tan'a döndüklerinde Cevher Heybetpûr Bîni'ye muhassıl (vergi memuru) tayin edil-di. Aynı yıl Pencap ve Mûltan hükûmeti-nin hazinedarlığına getirildi ve önemli hizmetlerde bulundu. Hümâyûn'un ölü-mü üzerine 1556'da oğlu Ekber Şah'ın hizmetine girdi ve otuz yılı aşkın bir sü-re onun emrinde çalıştı.

Cevher Âftâbeci'nin *Tezkiretü'l-vâ-kı'ât* adlı Farsça eseri, müellifi sarayda âftâbeci olarak hükümdarın en yakın adamları arasına girebildiği için Hümâ-yun devrine ait olayları ihtiva eden çok önemli bir kaynaktır. Hümâyûn hakkın-da monografi hazırlayan Banerjee, Pra-sad ve Sukumar gibi müellifler *Tezkire-tü'l-vâkı'ât*'ı birinci elden kaynak ola-rak kullanmışlardır. Yazma nüshaları Bri-tish Museum (Add., nr. 16711), School of Oriental and African Studies (nr. 46451) ve King's College'de (nr. 84) bulunmak-tadır. Eseri C. Stewart İngilizce'ye çevir-miştir (London 1832; Calcutta 1904). Bu tercümenin bir bölümü Elliot ve Dowson tarafından *History of India*'da da (V, 136-149) yayımlanmıştır. Ayrıca Pakis-tanlı âlim S. Munülhak Cevher'in eserini Urduca'ya tercüme ederek 1935'te Ka-raçi'de neşretmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Gülbeden Begüm, *Hümâyunnâme* (trc. Ab-dürrab Yelgar — Eymen Manyas), Ankara 1944, s. 175; Ebû'l-Fazl el-Allâmî, *Akbarnâmâ* (trc. H. Beveridge), Delhi 1987, I, 59-60; H. M. El-liot — J. Dowson, *History of India, as Told by Its Own Historians*, London 1867-77, V, 136-149; Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, I, 246; Storey, *Persian Literature*, I, 536-537; Ba-yur, *Hindistan Tarihi*, II, 47, 557; Rızâü'l-İslâm, *Indo-Persian Relations*, Lahor 1970, s. 239-240; A. S. Bazmee Ansari, "Djawhar", *EI²* (İng.), II, 494.

ENVER KONUKÇU

CEVHER SARAYI

Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın
Kahire Kalesi avlusundaki sarayı.

Mehmed Ali Paşa, ilk olarak Özbekiye'de yerleştikten sonra Eyyübî ve Memlûk sultanları ile Osmanlı paşalarının ikamet-gâhı olan kaleye taşındı. İkamet ve hü-kümet işleri için yeni binalar yaptırırken buradaki Memlûk ve Osmanlı eserleri-nin çoğunu yıktırdı. Surların kuzeydoğu tarafındaki şimdi Harem adıyla bilinen sarayı yaptırdı. Bu saraydan daha küçük olan ve özellikle gündelik resmî işlerin

yürütülmesi için inşa edilen Cevher Sa-rayı, yine kale içinde yapılmış olan Meh-med Ali Paşa Camii'nin güneyinde ve dâ-rûladl ile idarî büroların yakınında bulun-maktadır. Bir kısmı 1972'de çıkan yan-gında tahrip olan saray, selâmlık ve ha-rem olmak üzere iki bölümden meydana gelmektedir. Selâmlık bölümünün ka-bul merasimleri için ayrılan kısmı, ara-larında geniş bir toplantı salonunun da bulunduğu çeşitli mekânlara uzanan bir merasim avlusuyla Avrupalı bir tarzda ya-pılmıştır.

Büyük bir kompleks oluşturan harem ise son zamanlarda onarılmış ve bir kıs-mı askerî müze olarak halka açılmıştır. Mehmed Ali Paşa'nın kalede yaptırdığı binalar bugüne kadar ciddi bir araştı-rmaya konu olmamıştır. Ancak Gaston Wiet, XIX. yüzyılda burayı ziyaret eden kişiler tarafından anlatılanların bir kıs-mını toplayarak bu binalar ve iyi korun-muş bölümleri hakkında bir araştırma-dan çok izlenimlere dayanan bilgiler ver-miştir.

Mehmed Ali Paşa, camii ve ailesinin türbeleri gibi sarayını da önemli ölçüde Avrupa tesiri gösteren XIX. yüzyıl İstan-bul mimarisinin ilhamıyla Mısır mimari-sinden tamamen farklı olan bir üslûpta inşa ettirmiştir. Bu bakımdan saray bi-naları Kahire'nin geleneksel mimarlık ve süsleme sanatlarını hatırlatan her-hangi bir özelliğe sahip değildir. Avlula-rın bazıları, bahçelerle birlikte Kahire'nin güney panoramasını yukarıdan gö-ren iki katlı yapılarla çevrelenmiştir. Dış-arıya ve avlulara bakan cepheler çok yalın olup üzerlerine yüksek pencereler açılmıştır. Geç Avrupa barok tarzında oymalarla süslenmiş olan beyaz mer-merden cümle kapısı, merasim bölümü ana avlusunun önünde yer almaktadır. Bu bölüm, zemin katta haç biçimi bir şema içinde odalarla çevrelenmiş büyük bir salondan meydana gelmiştir. Geniş bir mermer merdiven bu salonu benzer bir düzenleme gösteren üst kata bağla-maktadır. Bu geniş merkezî merdiven gibi geniş pencereler de Kahire sivil mi-marisinde bir yenilik teşkil etmiştir. Ay-rica bu bölümden başlayan uzun galeri-lerle bugün bir kısmına girilemeyen çok sayıdaki odaya varılmaktadır. İstanbul-lu ustalar tarafından duvarlar, ana renk olarak maviye ağırlık veren manzara, sa-ray ve köşk resimleriyle bezenmiş, ta-vanlar ise İtalyan baroku tarzında yal-dızlı çiçek ve bitki motifleriyle süslenmiş-tir. Merasim salonunu çeviren odalardan

birinin duvarları barok tarzında yapılan beyaz mermer selsebille tezyin edilmiş, suyun aktığı odanın ortasındaki havuzun tabanına çeşitli tiplerde balık figürleri işlenmiştir.

Sarayın bir İtalyan sanatkâr tarafından süslenmiş olduğu söylenen iki hamamı tamamen beyaz mermerden yapılmış ve üzerlerini örten kubbelerine de renkli küçük aydınlatma camları yerleştirilmiştir.

Mimarisindeki Türk-Avrupa karakterine rağmen saray, tefriş bakımından ziyaretçilerin de anlattığı gibi mobilyadan yoksundu; paşa ve maiyeti Türkiye ve İran'dan getirilen halılar üzerinde sedir ve minderlere oturmayı, yastıklara dayanmayı tercih ediyorlardı.

Mermerleri İtalya'dan, aynaları Fransa ve İngiltere'den ithal edilen sarayda çeşitli ülkelerden toplanmış egzotik hayvanların yer aldığı bir de hayvanat bahçesi bulunuyordu.

BİBLİYOGRAFYA :

G. Wiet, *Mohammed Ali et les Beaux-Arts*, ts.

DORIS BEHRENS-ABOUSEIF

CEVHER es-SIKILLÎ

(جواهر السكلى)

Ebü'l-Hasen Cevher b. Abdillâh
es-Saklâbî el-Kâtib el-Kâid
es-Sikillî er-Rûmî
(ö. 381/992)

Mağrib ve Mısır'ı
Fâtımîler'e kazandıran kumandan
ve devlet adamı.

Küçük yaşlarda esir alınmış Slav asıllı (es-Saklâbî) bir Sicilyalıdır. 347'de (958) Fâtımî Halifesi Muiz-Lidînillâh tarafından Mağrib'in fethiyle görevlendirildiğine göre IV. (X.) yüzyılın başlarında doğduğu kabul edilebilir. Yakın zamanda neşredilen biyografisi sayesinde Mısır'a gitmeden önceki hayatının ilk devri kısmen aydınlanmaktadır. Doğu kaynakları ise onun hayatının Mısır'ın zaptı ve sonrasıyla ilgili kısmını vermekle yetinirler. Cevher birçok vesikada, özellikle Ezher Camii'nin kitâbesinde köle (abd) olarak zikredilir. Belki de bu ifade köle menşeli olmasından başka efendisi Muizz'e bağlılığının da bir işaretidir.

Kaynaklarda Cevher'den ilk defa üçüncü Fâtımî Halifesi Mansûr'un gulâmı olarak bahsedilir. Fâtımî Halifesi Muiz 958'de Kuzey Afrika'nın tamamını kontrol

altına almak için bütün kuvvetlerini harekete geçirmeye karar verdi ve bu önemli sefere kumanda etmek için Cevher'i seçti. Bu sefer, yaklaşık üç asır önce Ukbe b. Nâfi' tarafından gerçekleştirilen harekât gibi Mağrib'de çok büyük yankı uyandırdı. Ancak Cevher'in zaferlerine rağmen bu sefer kesin neticeli ve etkisi devamlı bir sefer olmadı. Cevher emrindeki 20.000 askerle, kendisinden kat kat üstün olan Berberî kuvvetlerini bertaraf etmek ve aynı zamanda bölgeyi kendilerine bağlı bir ülke olarak gören Endülüs Emevîleri'nin arzularına son vermek istiyordu. Önce Tâhert yakınında Endülüs Emevîleri tarafından desteklenen Tâhert ve İfkan sahibi Ya'lâ b. Muhammed el-İfrânî'nin kumandasındaki büyük bir orduyla karşılaştı ve onları mağlûp etti. Cevher bundan sonra Fas ve bölgedeki Emevîler'e bağlı diğer kaleler üzerine yürümek yerine küçük ordusunu daha kolay zaferler için kullanmaya karar verdi. Güneybatıya yönelerek Sicilmâse Beyliği'ni işgal ve Emîr Muhammed b. Feth b. Meymûn b. Midrâr'ı kaçırmaya mecbur etti. Birkaç gün sonra Muhammed b. Feth'i ele geçirip öldürttü. Bundan sonra Cevher kuzeye doğru yürümek için bir yıldan fazla zamanı bu bölgede geçirdi. 24 Ekim 960 tarihinde Fas üzerine yürüdü ve şehri kuşattı; 13 Kasım 960'ta kumandanı Zirî b. Menâd es-Sanhâcî'nin kahramanlığı sayesinde şehri ele geçirdi. Şehrin Emevî valisi Ahmed b. Ebû Bekir el-Cüzâmî hapse atıldı ve zindanda öldü. Bu büyük zafer Tanca ve Sebte (Ceuta) dışında bütün Mağrib'i kısa bir süre için Fâtımî idaresi altında topladı. Son İdrisî hükümdarı olan ve Emevîler'e bağlı olarak küçük bir prenslikle yetinen Hasan b. Cennun da Fâtımîler'e bağlılığını arzetmek zorunda kaldı. Cevher birkaç ay sonra esirler ve ganimetlerle Kayrevan'a döndü. Cevher'in bu başarıları, Fâtımîler'in rüyası olan Mısır'ın zaptının onun yardımıyla gerçekleştirilebileceği kanaatini verdi.

Bu sırada Mısır'da malî ve siyasi büyük bir kriz vardı. Kâfûr el-İşîdî'nin ölümünden sonra henüz bir çocuk olan Ahmed b. Ali b. İşîdî'nin hükümdar, Hüseyin b. Abdullah'ın da onun nâibi olması kararlaştırıldı. 17 Ağustos 969 tarihinde Mısır, Suriye ve Hicaz'da Ahmed b. Ali b. İşîdî adına hutbe okunmaya başlandı. Fakat malî durumun bozuk olması sebebiyle maaşlarını alamadıkları için askerler ülkede huzursuzluk çıkarmaya

başladılar. Bunun üzerine Mısır'ın ileri gelenlerinden bir grup Fâtımî Halifesi Muizz'e mektup göndererek ondan ülkeye asker sevketmesini istediler. Bu sırada Cevher ağır bir hastalığa yakalanmıştı. İyileşince emrindeki son derece mükemmel teçhiz edilmiş büyük bir ordu ile 5 Şubat 965 tarihinde Kayrevan'dan Mısır'a doğru yola çıktı. Cevher'in hareketi Mısır'da duyulunca Mısır halkı vezir Ca'fer b. Furât'la görüşüp Cevher'den eman dilemeye karar verdi. Bunun için Şerif Müslim b. Abdullah el-Hüseyinî elçi tayin edilerek Cevher'e gönderildi. Bu sırada İskenderiye yakınındaki Terûce'de bulunan Cevher gelen elçiye istediği eman vesikasını verdi. Ancak daha önce Mısır'daki İşîdîler ve Kâfûr'un adamları eman dilemekten vazgeçip düşmanla çarpışmaya karar vermişlerdi. Başlarına da Nihîr eş-Şübezânî'yi geçirerek Cize'de karargâh kurdular; Nil üzerindeki köprüleri tuttular. Cevher bunu duyunca Cize üzerine yürüdü. 30 Haziran 965 tarihinde küçük bir çarpışmadan sonra İşîdîler yenildi. Bunun üzerine Şerif Müslim b. Abdullah halkın eman isteğini bir mektupla Cevher'e bildirdi. Cevher'in elçisi istenen emannâmeyi getirdi. Şehrin yağmalanmayacağını ve önemli mevkilerin Mısırlılar'a verileceğini bildirdi. Mısır ileri gelenleri vezir Ca'fer b. Furât'ın başkanlığında 3 Temmuz 969'da Cevher'in Cize'deki karargâhına giderek bağlılıklarını bildirdiler. Aynı gün Cevher Fustat'a girdi. Burada yerleşmeye ve hükümet dairelerini kurmaya karar verdi ve Kahire şehrinin temellerini attı. Ca'fer b. Furât'ı vezirlikte bıraktı. Bir elçi ile efendisi Muizz'e Mısır'ın zapt edildiğini bildirdi. Mısır'da Abbâsîler adına okunmakta olan hutbeye son verip Fâtımîler adına hutbe okutmaya, para bastırmaya başladı. 23 Eylül 969 Cuma günü hutbeden sonra Ehl-i beyt için ayrıca dua edilmeye, 29 Ocak 970 tarihinde cuma namazında ezana "Hayye alâ hayri'l-amel" ilâvesi yapılarak Şîî tarzında ezan okunmaya başlandı. 4 Nisan 970 tarihinde Ezher Camii'nin temelleri atıldı. 23 Haziran 972 Cuma günü cami ibadete açıldı.

Ekim 969'da Suriye'de, 976 yılında da Hicaz'da Fâtımîler adına hutbe okunmaya başlandı. Muizz'in 7 Ekim 974 tarihinde Kahire'ye gelişine kadar Cevher Mısır'ı bağımsız bir hükümdar gibi idare etti. Mısır halkının güvenini kazandıktan başka İşîdîler'in son zamanlarında